

Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії

Володимир Феніч

I

Виступаючи на конференції Наукового товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку 4 червня 1983 р., присвяченій відомому українському церковному археографу о. Атанасію Великому, не менш відомий сучасний український сходознавець-тюрколог Омелян Прицак, закликав своїх колег-науковців “передати текст вірно й повністю, без огляду на те, чи зміст приємний чи неприємний, приносить “славу” чи “неславу” даному народові”. [1] У даній розвідці ми намагатимемось дотримуватись цього принципу, навіть якщо це суперечитиме усталеним уявленням про пізносередньовічну церковну історію Закарпаття.

Перші публікації документів з середньовічної історії нашого краю, який з XI-XII ст. входив до складу Угорського королівства, відносяться до 1735 р., коли в Пожоні (Братиславі) з’явився збірник Матяша Беля під назвою “*Adparatus ad historica Hungariae*”. З 1829 по 1844 рр. в Буді (Будапешті) Д. Феср опублікував 11 томів документів з середньовічної церковної та світської історії Угорщини (“*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*”). У 1857 р. було підготовлено під керівництвом Угорської Академії наук видання багатотомної серії документів з середньовічної історії Угорщини – *Monumenta Hungaria Historica*. Під цим заголовком впродовж 1860-1874 рр. вийшло 12 томів “Джерел з періоду династії Арпадів” (“*Árpádkori új okmánytár*” 1001-1235), які зібрав Густав Венцель. [2] Велика кількість документів з історії середньовічної церкви на Закарпатті була введена до наукового обігу місцевими церковними істориками останньої чверті XVIII – другої половини XIX ст. Мова йде про дослідження Даниїла Бабілі, Іоана Пастелія, Іоанікія Базиловича, Ми-

хайла Лучкая, Олександра Духновича, Іоана Дулишковича, Тиводара Легоцького, Юрія Жатковича, оцінку яким зроблено в сучасній українській історіографії. [3] Однак перші збірники документів з історії релігійних відносин і церкви на Закарпатті XIV – XVIII ст. пов’язується з іменами Яноша Мігалі, Олексія Петрова та Антонія Годинки. [4] Недоліком видання останнього є хіба те, що на відміну від Я. Мігалі, А. Годинка не подає пояснень окремих слів і термінів, а лише наводить текст документу мовою оригіналу, зовнішні і покрайні записи, місцезнаходження оригіналу або копії документу, кількість його публікацій. Я. Мігалі зібрав і видав 366 документів – марамороських грамот XIV – XV ст., з яких 310 були опубліковані вперше. А. Годинка вмістив у своєму виданні 527 документів періоду 1458-1715 рр. [5] Для порівняння: в найкращому, на нашу думку, збірнику документів з історії “антинародної діяльності” греко-католицької церкви на Закарпатті у першій половині XX ст. – “Таємне стає явним”, міститься всього 118 документів [6], тенденційність підбору яких сьогодні ні в кого не викликає сумніву.

Незначна кількість документів з історії середньовічної церкви на Закарпатті була залучена до наукового обігу місцевих істориків міжвоєнної доби – Василя Гаджеги, Іриней Кондратовича та ін. [7] Після війни у Римі було опубліковано, зібрані ще при житті А. Годинкою, документи про князя Федора Корятювича та заснування ним монастиря на Чернечій горі біля Мукачева [8]. Документи з історії Закарпаття XVII–XIX ст., які довгий час залишалися у рукописах, 1992 р. були опубліковані дослідником з Ніредьгази Іштваном Удварі [9]. У Римі також побачили світ документи про релігійну діяльність єпископа Пертенія Петровича, опублікованих церковним істориком Олександром Бараном [10], та єпископа Михайла-Мануїла Ольшавського, виданих словацьким істориком Міхалом Лацком [11].

На завершення короткого огляду джерел з історії середньовічної церкви на Закарпатті (крім, звичайно, архівного матеріалу, виявленого в Державному архіві Закарпатської області в м. Берегово, фонд 151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії), хотілося звернути увагу на таке солідне 14-томне видання документів як “*Monumenta Ucrainae Historica*” (МУН), що виходило в Римі впродовж 1964-1977 рр. Це солідне видання, яке належить Українському Католицькому університету ім. Св. Климента Папи [12], 1971 р. було піддано серйозній науковій критиці. З критикою на 8-томне видання МУН виступив на сторінках “Записок ЧСВВ” (Серія II. – Т. VII. – № 1-4. – С.497-512) відомий церковний археограф, член ЧСВВ о. Атанасій Великий. Вчений виступив проти претензійної назви видання МУН, оскільки вважав, що такі видання повинні

виходити лише у своїй країні, де існує доступ до всіх архівних фондів [13]. У зв'язку з цим, сам о. А. Великий брав участь у виданні "Збірки Римських документів до історії Церкви в Україні і Білорусі" (*Documenta Romana Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarussiae*), що видавали отці-василіане. Це 45 томів обсягом 17084 сторінок друку і в бл. 20 тис. опублікованих документів. Крім того, о. А. Великий особисто видав 55 томів "Documenta Romana", загальною кількістю 19840 друкованих сторінок і 19732 опублікованих документів [14]. 12-тим томом МУН завершено публікацію римських документів, зібраних здебільшого о. Кирилом Королевським (пом. 1959 р.)*.

Оскільки ні у виданні МУН, ні в 45-ти томнику ЧСВВ не зверталася увага на історію церкви на Закарпатті, дану прогалину було вирішено частково виправити відповідно у 13 і 14 (він виявився останнім) томах МУН. Матеріали про "Канонічні процеси Української Католицької Церкви на Закарпатті від 1771 до 1853 рр." (таку назву отримали останні два томи МУН), зібрав відомий церковний історик сучасності, уродженець Закарпаття, доктор, професор о. Олександр Баран, що і опублікував відповідно у 1973 та 1977 рр. [15]. Отже, зібрані о. О. Бараном документи, переважно з римських та віденських архівів, висвітлюють завершальний період боротьби мукачівського духовенства грецького обряду проти т. зв. "опіки" католицького Єгеру та канонічне визнання Апостольським престолом церковної самостійності Мукачівського єпископства, що тривала до 1771 р. Зібрані та опубліковані документи о. О. Бараном цінні тим, що по-перше, ретроспективно подають відомості із попереднього XVII ст., а по-друге, відображають позицію усіх сторін: мукачівського духовенства, єгерських єпископів, віденського уряду і Риму.

Виходячи з тогочасної писемної латинської традиції та враховуючи домінуючу роль Римської Католицької Церкви в Угорщині доречно буде говорити про церкву русинів, як "церкву грецького обряду" (*Ecclesiae graecis ritus*). Крім того латинські писемні джерела включно до XVIII ст. чітко диференціюють "graecis ritus non uniti" ("грецького обряду не об'єднані"), "graecis ritus schismatici" ("грецького обряду схизматики") і "graecis ritus uniti" ("грецького обряду об'єднані") з *Romana Ecclesiae*. Церква, про яку йтиметься у даній роботі, відноситься до останньої, священнослужителі та вірники якої за рішенням Флорентійського собору 1439 р. визнавали папу римського "видимим главою" своєї церкви. Після церковної унії 1646 р. об'єднані церкви стали членами *Romana Ecclesiae*, зберігаючи при цьому свій обряд – "graecis ritus". У липні 1773 р. розпорядженням імператриці Марії Терезії "уніатська" церква одержала нову офіційну

назву – "греко-католицька", що свідчило про подання в ній "грецького обряду" ("руської віри") та канонічної підпорядкованості юрисдикції римського першосвященника – видимого глави Католицької церкви.

Загальновідомо, що Мукачівське єпископство існує з "давніх-давен", а Ужгородська унія укладена 1646 р. Але тоді виникає питання, чому Мукачівське єпископство отримало самостійний канонічний статус лише 1771 р.? Колекція документів, зібраних О. Бараном, переконливо свідчить про те, що причинами такої "запізнілої" канонізації Мукачівського єпископства були: 1) відсутність автентичного документу про заснування Мукачівського єпископства, його організаційне та канонічне підпорядкування митрополічій юрисдикції і право патронату над ним та 2) відсутність автентичного документу про укладення церковної унії з єгерським єпископом, а не з Римським престолом. Як це не звучатиме парадоксально, але починаючи від перших історичних нарисів І. Базиловича та М. Лучкая до новітніх наукових досліджень А. Пекаря, О. Барана та Й. Ботліка так і не вироблено єдиної чільної концепції з історії середньовічної церкви на Закарпатті. Тому, виходячи із аргументованого зауваження Юрія Жатковича, висловленого ним 1890 р. в "Історії історіографії угорських русинів", що "історична роль угро-русів найкраще проявляється у церковній сфері, у зв'язку з чим при розробці їх історії завжди належить приділяти багато уваги церковним відносинам" [16], спробуємо висвітлити питання про заснування Мукачівського єпископства мовою документів.

II

До середини та другої половини XV ст. дослідники церковної історії Закарпаття роблять лише припущення про існування Мукачівського єпископства. Так, відомий сучасний церковний історик о. Атанасій Пекар відзначає: "Про історичні початки Мукачівської єпархії, як і про інші єпархії тієї доби (наприклад, Перемишльської), годі щось точного сказати, бо перші документальні вісті про Мукачівського владика маємо щойно з XV ст. Однак у народі збереглося "старинне й освячене передання", що початки Мукачівської єпархії треба шукати в передтатарських часах (до 1242 р.)" [17]. На жаль, об'єктивно відповісти на це питання не можливо. Всупереч удаваням бажанням окремих авторів, можемо лише припустити, що від часів релігійної місії Кирила і Мефодія (60-80-ті рр. IX ст.) до великого розколу церков (середина XI ст.) незначна різниця в обрядах і правилах східної і західної церков, могли бути причиною відсутності у русинів, крім, звичайно, обряду, власного єпископа. А тому, висунута в

1895 р. першим закарпатським історіографом (не фаховим, зрозуміло) Ю. Жатковичем теза про те, що в перші століття християнства русини “підпорядковані були тим латинського обряду єпископам, в єпархії яких проживали” [18], варта уваги.

Ймовірно, що до початку XIII ст. ситуація змінилася на користь церкви латинського обряду. Із листа папи римського Іннокентія III до угорського короля Емерика від 14 вересня 1204 р. бачимо, що на той час в Угорщині, крім монастиря св. Егідія, всі інші монастирі були східного обряду [19]. Звичайно існування єдиного монастиря латинського обряду на території Веспремського єпископства не задовільняло ні папу, ні короля. Разом з тим, звертає на себе увагу думка, висловлена у свій час М. Лучкасом, що того ж 1204 р. король просив від папи дозвіл на заснування для численних вірників грецького обряду незалежного від латинників єпископства [20]. Щоправда вже в іншому листі папи римського Іннокентія III до калочського архієпископа від 3 травня 1205 р. дається дозвіл на приєднання до його церкви якогось єпископства грецького обряду. Згодом нею стала єпархія Беленеш в комітаті Бігар, де проживав волоський єпископ [21]. Отже, на початку XIII ст. в Угорщині було чимало монастирів східного обряду, проте ні про церковне життя русинів, ні тим більше про Мукачівське єпископство мова не йде. Одночасно можемо висувати, що організація церков латинського обряду на певному етапі могла проходити за рахунок більш історичних церков грецького обряду, які мали свої єпископства.

Відсутність власної церковної ієрархії у русинів Угорщини штовхало їх вірників та священників задовільняти свої духовні потреби за допомогою єпископів із сусідньої Галичини і Молдови. Як відомо в той час релігійне життя організувалось навколо монастирів. У листі ченців Грушівського монастиря до короля Бейли IV (1235-1270) йдеться про зникнення всіх їх документів, грамот і привілеїв під час нападу монголо-татар [22]. Документально підтвердити існування Грушівського монастиря до 1242 р. було б реально, хіба що за допомогою археологічних розкопок. Наразі достеменні відомості про монастирське життя русинів Угорщини маємо лише з кінця XIV – початку XV ст.

Описуючи релігійне життя карпатських русинів М. Лучкай писав, що “світське духовенство повинно було залежати від наставника монастиря, незважаючи на те, чи він був єпископом, чи ні” [23]. Звідси “Геродот угро-руської історіографії” зробив припущення, що разом із заснуванням монастиря на Чернечій горі біля Мукачева при церкві св. Миколая подільський князь Федор Коріятович заснував і єпископство, а перший на-

стоятель (ігумен) монастиря, був і першим єпископом прилеглих до нього церков [24]. Поза всякого сумніву Мукачівський монастир був заснований князем Ф. Коріятовичем, про що свідчить його грамота від 8 березня 1360 р. Але в такому випадку мова йде про того подільського князя, який прибув на Закарпаття 1339 р. і був убитий на Поділлі 1365 р. [25]. “Інший” Федор Коріятович згадується в угорських грамотах 1397-1414 рр., який міг бути внуком або правнуком, чи внучатим або правнучатим племінником “першого”. Висловлені припущення І. Базиловичем та М. Лучкасом про “двох” Федорів Коріятовичів розвивають у своїх дослідженнях сучасні науковці Михайло Попович та Іван Сенько [26].

Разом з тим, слід наголосити, що грамота від 1360 р. так і не стала вагомим аргументом в історіографії історії Мукачівського єпископства. На початку XX ст. такі авторитетні знавці середньовічної історії Закарпаття, як Олексій Петров і Антоній Годинка назвали її фальсифікацією пізнішого часу, а тому дійсним вважали того Ф. Коріятовича, документи якого згадують наприкінці XIV – початку XV ст. Подібної думки дотримуються й інші дослідники церковної історії, в т. ч. й автор цих рядків [27].

Тим часом в листі папи римського Бенедикта XII естергомському архієпископові Миколі де Пуріму від 1340 р. йдеться про церкву русинів та якийсь монастир грецького обряду – “не об’єднаного з нами”, але ні словом не говориться про який саме [28]. На думку галицького історика другої половини XIX ст. Юліана Целевича, угорський король Людовик I з волі папи римського 1377 р. вислав до Марамороша єпископа Ерлау (Трансильванія) Еммерика, щоб “цей народ заражений блудами грецькими до правди навернути” старався [29]. Втім наприкінці XIV ст. ситуація навколо релігійного життя населення Мараморошу стає більш прозорою.

У 1373 р. угорський король Людовик I дарує засновникам Грушівського монастиря, синам воєводи Богдана, воєводам Баліці (Балку) і Драгфі (Драгу) навколишні села, та 32 села в долинах річок Тересви, Терєблі і Тиси. Серед них – Тересва, Хуст, Тячів, Довге Поле (Кимпулунг) Вишково, Іза, Королево [30]. На прохання румунських воєвод Баліці і Драгфі 14 серпня 1391 р. константинопольський патріарх Антоній IV надає Грушівському монастирю св. Архангела Михаїла “ставропигійське право” (незалежності від влади місцевого єпископа), в т. ч., з усіма правами єпископа-настоятеля монастиря. Тогочасний настоятель монастиря був наділений маєтками Сіладьшаг, Медеш, Угоч, Берзава, Чіхо, Болванус і Алазег (Алмазег) і звільнений з-під архиєрейської влади місцевого єпископа [31]. В грамоті патріарха зазначалося: “...кого Бог обере ігуменом згаданого монастиря, такий також матиме наше благословення, яким може висвяти-

ти всі церви, які знаходяться в маєтках вище названого монастиря” [32]. Оскільки в грамоті патріарха не вказується якого саме, то відповідь на дане питання також залишається не однозначною.

Висунуте припущення М. Лучкаєм, що “до того (тобто, 1391 р. – авт.) Мараморош належав до Мукачєва” [33], не підтверджується писемними джерелами. Ситуацію утруднює відсутність в історичній літературі єдиної точки зору і щодо достовірності грамоти Федора Коріятовича від 1360 р. Вперше дану грамоту спробував спростувати 1785 р. трансильванський католицький єпископ, граф Ігнацій Батяні у праці “*Leges Ecclesiasticae regni Hungariae*” (*Alba Carolina-Claudioroli*). Спираючись на грамоту угорського короля Яноша Корвіна від 1493 р., єпископ вважав, що князь Ф. Коріятович не був “*dux Munkacsiensis*”, сповідував латинський, а не грецький обряд, і ніколи не заснував монастиря в Мукачєві. Звідси випливало, що грамота від 1360 р. була підроблена ченцями Мукачєвського монастиря значно пізніше [34]. Документально підтвердити свій висновок граф не зумів, а тому не переконливими видаються його доводи про приналежність церкви русинів до якогось із трансильванських єпископств.

Серед послідовників І. Батяні, які сумнівалися в достовірності грамоти Ф. Коріятовича від 1360 р., були А. Годинка і О. Петров. Натомість за кілька років до появи їх документованих фундаментальних досліджень, Ю. Жаткович з властивою йому критичною проникливістю констатував, що “Тих вірників східної церкви, котрі проживали в Марамороській і Угочанській і на східному краї Березької жупи, Антоній, патріарх Константинограда, підпорядкував року 1391-го протоархимандриту монастиря Грушівського в Марамороші, – а для інших вірників східної церкви року 1360-го ще був даний настоятелем архимандрит монастиря Мукачєвського в Березькій жупі. Протоархимандрит Грушевський підпорядкований був архієпископу Молдавському (очевидно, в Яссах – авт.), а архимандрит Мукачєвський – Перемишльському в Галичині” [35]. Отже, вслід за Ю. Жатковичем і Тиводаром Легоцьким, А. Годинка повторює, що до 1491 р. церква русинів підпорядковувалася юрисдикції перемишльського єпископа [36].

На його погляд, грамота Ф. Коріятовича була складена ченцями Мукачєвського монастиря десь між 1418-1426 рр. Що ж до 1360 р., то вона не могла бути тоді складена подільським князем з тієї простої причини, що його перебування на Закарпатті документально підтверджується лише в 1398-1414 рр. Аналогічної точки зору дотримується і сучасник А. Годинки Я. Мігалі. Автор публікує грамоти, які згадують князя Ф. Коріятовича

в 1398, 1401, 1404, 1406, 1414 рр., батько якого литовський князь Коріят Гедемінович отримав Мукачєвське володіння від угорського короля Людовика Великого у 1354 р. [37]. Та на відміну від А. Годинки, Я. Мігалі дотримується думки про заснування Мукачєвського монастиря Ф. Коріятовичем і надання йому грамоти 1360 р., у зв'язку з чим, в коментарях наводить повний текст дарчої [38].

Стосовно ж питання про прибуття Ф. Коріятовича на Закарпаття, А. Годинка справедливо відзначає, що князь не міг привести з собою тисячі переселенців і тут їх поселити з таких причин: 1) бо був не русином, а литовським князем з титулом “*dux Podoliae*”, а не “*dux Munkaciensis*”, 2) не мав для цього законних об'єктивних можливостей, бо сам рятувався від гніву великого литовського князя Вітольда як втікач, 3) бо Подільський замок, звідки прибув князь лежить дуже в боці від земель лемків і бойків, звідки прибували русини-колоністи, і 4) бо не помітно, щоб документи і назви поселень в період 1396-1414 рр. згадували про залюдненість Мукачєвської домінії [39]. Повертаючись до суперечки навколо грамоти Ф. Коріятовича, А. Годинка стверджує, що в 1458 р. вона існувала реально, проте не містила жодної згадки про мукачєвського єпископа чи єпископство [40]. Спростувавши одну тезу, дослідник висунув іншу: початки історії Мукачєвського єпископства слід відносити до періоду 1426-1458 рр. [41].

Ймовірно слушною видається думка про те, що до 1491 р., всупереч твердженню М. Лучкая, Мараморош не належав архієрейській владі архимандрита Мукачєвського монастиря, бо останній і сам підпорядкувався перемишльському єпископові, що вслід за Т. Легоцьким, Ю. Жатковичем, А. Годинкою, ґрунтовно доводить і сучасний церковний історик о. О. Баран [42]. Щодо історії навколо Грушівського монастиря, то в дарчій грамоті від 1 травня 1404 р., складеної синами восводи Баліци (Балку) Дмитром і Олександром підтверджується, що їх батько і магістр Драг подарували грушівським монахам три села Тересву (Терес), Криве (Кривчич) і Грушево (Крушево) з їх земельним масивом, лісом і млином в Довгому Полі (Кимпулунг), де впаде Сопунка (Сипенца) в Тису [43]. Очевидно небезпідставними є слова відомого знавця середньовічних джерел Яноша Мігалі, який, обґрунтовуючи свій вибір хронологічних рамок, наголошує на тому, що джерел “з історії попередніх століть, в яких згадується Мараморош, так мало і вони настільки розпоршені, що зібрати їх не вдалося” [44].

Висунута А. Годинкою гіпотеза, що початки історії Мукачєвського єпископства слід шукати між 1426 і 1458 рр., в історичній науці також мала і має своїх послідовників та опонентів. Натомість в обидвох

випадках мова йде про київського митрополита Ісидора (1436-1457) та пресвітера церкви св. Миколая при Мукачівському монастирі Луку. Учасник Фераро-Флорентійського собору 1438-1439 рр. митрополит Ісидор 22 березня 1443 р., направляючись до Риму, укладає в Буді з угорським королем Владиславом I (1434-1444) у присутності латинського духовенства, серед якого був і егерський єпископ Стефан Розган, так званий “Диплом Владислава” про зрівняння руського духовенства східного обряду в правах і привілеях з латинським, що відповідало унійному рішенню собору [45]. У зверненні митрополита йшлося, щоб народи латинської віри і їх плебани без усякого вимагання повірили “справді в усе те, що належить до грецької віри. Бо вони всі хрещені, а хрещення їхнє – правдиве і святе та перевірене Римською Церквою, що воно однакове і правдиве, як і хрещення тієї Церкви”. У відповідь на це, король Владислав I наказав “всім церквам, всім єпископам, тобто, владикам, настоятелям, духовенству й усім церковним людям того ж грецького обряду, ...дати всі ті права, свободи, обряди, звичаї і привілеї, ...якими користуються й утішаються всі церкви наших володінь у Польщі й Угорщині й інших...”, “щоб від нині ніхто з достойників, капітанів та урядовців земських і ніхто з наших підвладних – не перешкоджав у виконанні правосуддя згаданих єпископів-владик і прелатів того ж грецького і руського обряду...” [46].

У зв’язку з цим, деякі церковні історики (наприклад, о. Степан Пап) роблять висновок, що в “Дипломі Владислава” говорилося, хоч і не прямо про закарпатського руського єпископа, досі обмежуваного в правах” [47]. В усякому разі припущення С. Папа підтверджується грамотою від 14 серпня 1458 р., якою угорський король Матяш Гуняді (1458-1490) “обирає і призначає на руську парафію Святого Миколая біля міста Мукачева, названу монастирем, яка була заснована згідно з руським обрядом, з його звичною юрисдикцією... руського пресвітера Луку, яку він законно держав протягом багатьох минулих років, а також і тепер держить. Ця парафія за звичаєм наших попередників, королів Угорщини, належить до нашого дарування. Водночас до цієї парафії йому ж даруємо два села, а саме – Бобовище і Лавки, які здавна належали до тої ж парафії, рівно ж з усіма послугами парафії та тих сіл, урожаєм, доходами, з усіма приналежностями так, щоб виділявся від існуючих, ми заново вирішили, що треба йому ж дати і його забезпечити... Тому вам, нашим віруючим, монастирю церкви Лелес, цим строго розпоряджаючись, наказуємо, що ви повинні вищезгаданого Луку, руського пресвітера, у вищезгаданій парафії берегти згідно з прийнятим звичаєм у таких справах, також в домінії у названих селах, Бобовище і Лавки, ви повинні охороняти і заново ввести

використання усіх доходів і, нарешті, захистити від усіх беззаконних напасників і тримати у своїх звичних юрисдикціях” [48].

Наведений вище текст грамоти І. Базиловичем, дозволяє припустити ймовірність її складання на підставі грамоти Ф. Корятовича, з якою короля Матяша Гуняді міг ознайомити той таки пресвітер Лука. Та, коли так, чому з грамотою не були ознайомлені попередники М. Гуняді? У зв’язку з цим, варті уваги твердження А. Годинки, О. Петрова та Шандора Бонкала, на думку яких заснування Мукачівського єпископства слід шукати в періоді до 1439-1445 рр., а першим єпископом вважати таки пресвітера Луку, котрий мав відповідні юридичні повноваження владики [49]. Інші дослідники, (Г. Пап, О. Бобак, О. Баран, А. Пекар та Й. Ботлік) більш скептичні в оцінці “Диплому Владислава” 1443 р. і грамоти М. Гуняді 1458 р. За винятком Г. Папа і А. Пекаря, вони в цілому погоджуються з тим, що настоятель Мукачівського монастиря Лука міг бути першим єпископом (пресвітером) русинів, але всі разом повністю заперечують заснування в той час Мукачівського єпископства. Якщо А. Пекар та О. Баран вважають, що початки її “треба шукати в самих початках християнства на Закарпатті”, то інші, – відносять її виникнення до кінця XV ст. [50].

З другої половини XV ст. збереглися грамоти угорських королів, які надавали ними привілеї священникам грецького обряду в окремих регіонах. Так, у грамоті короля Матяша Корвіна від 20 березня 1479 р. ставились до відома місцеві церковні і світські власті, зокрема, управління державних солекопалень Мараморошського комітату, про звільнення волоських священників грецької віри від “сплати всяких податків (такс)” [51]. Дещо згодом, 1488 р. в грамоті короля Матяша Гуняді міститься скарга пресвітера Луки про неможливість збирати данину. В грамоті його названо “ченцем, руським пресвітером в монастирі міста Мукачево”, а кривдника – “плебаном із Івань Бенедикту” [52].

Важко повірити в те, що настоятелем монастиря в Мукачеві в 1488 р. був той самий Лука, про якого пише А. Годинка у міжчасі 1439-1445 рр., чи той, якому 1458 р. дарував грамоту Матяш Гуняді. Втім, незалежно від того, чи мова йде про двох різних осіб з однаковим іменем, які очолювали монастир при церкві св. Миколая з архиєрейськими правами, що чітко видно з грамоти 1458 р., напротязі 1439-1488 рр., чи ні, можемо з впевненістю констатувати, що саме в середині XV ст. формується церковна організація в краї, початок якій було закладено т.зв. “грамотою” князя Ф. Корятовича 1360 р., а кінець – грамотою короля Владислава II 1491 р., про що детальніше мова піде нижче. Одночасно вважати настоятеля Мукачівського монастиря, пресвітера Луку першим єпископом всіх цер-

ков грецького обряду русинів і волохів, нам не дозволяє та обставина, що грамота 1458 р. не визначає повноти його архиерейських повноважень та юрисдикційної підпорядкованості якійсь митрополичій владі.

Як уже зазначалося, перша виразна згадка про мукачівського єпископа відноситься до кінця XV ст. 31 липня 1491 р. угорський король Владислав II, посилаючись на “давні звичаї”, звертається до всіх своїх вірних і руських священників, “які знаходяться під юрисдикцією церкви блаженного сповідника Миколая в місті Мукачеві, заснованій у грецькому обряді...”, і наказує, що “відтепер підряд ви повинні повинуватися преподобному отцю вашому єпископові Іоанові, під юрисдикцією якого, власне, належите, у всьому дозволеному і до чого ви звикли, згідно з давнім звичаєм, дотримуватись і його шанувати...” [53]. Із грамоти випливає, що церква св. Миколая в Мукачеві була вищою, від юрисдикції якої залежали всі інші плебанії або парафії. Отож, Мукачівська церква була єпископською. Єпископу Іоану повинні були коритися згідно з “давнім звичаєм”, “не в розумінні слухняності, але давності єпископа”, – констатував М. Лучкай [54].

Дослідник Я. Мігалі вважає, що єпископ русинів Іоан проживав у монастирі св. Михайла в Марамороші (маючи на увазі Грушівський монастир – авт.), якому король Владислав делегував права єпископа. Посилаючись на працю І. Базилевича, він називає єпископа Іоана першим, якого джерела виразно фіксують як єпископа русинів і волохів грецького обряду, котрому священники і поселенці за “давнім звичаєм” повинні сплачувати десятину [55]. У 1498 р. грамоти також згадують Іоана як єпископа русинів і волохів [56].

Оригінальний, як на наш погляд, робить висновок з приводу грамоти 1491 р. галицький історик Ю. Целевич. Зокрема, він писав: “З цієї грамоти можна пізнати, що Іоанн сів “стародавній” престіл, і може бути, що заснування Єпископства до часів Корятовича, а може ще давніших часів сягає. “Презвитерів” Луці надає король Матвій Корвин вище згаданою грамотою того саме душпастирство при церкві св. Миколая, з тими самими послістями й доходами, котрі “Єпископ” Іоанн грамотою з року 1491 з рук Владислава II одержав, так, що нема причини похибоватись (сумніватись – авт.), що уряд (владу) і достойність (права, гідність) презвитера Луки і Єпископа Іоанна одна и тота сама була, т.с., що оба були Владиками Мункачівськими”. Що ж до того, чому Матяш назвав Луку “пресвітером”, а не “єпископом” (у М. Лучкай – “плебаном”), Ю. Целевич пояснює так: “щоби исповідники восточної церкви те за посереднє знайшли своєї церкви з сторони короля не взяли”. Так мислив собі католик-

угорець Матяш Корвин у 1458 р., і зовсім “інакше дивився на сю річ Володислав II”, католик-поляк (слов’янин) [57].

Отже, перший мукачівський єпископ Іоан згадується в грамотах на протязі 1491-1498 рр. Прямим підтвердженням того, що саме він був “першим”, документально засвідченим єпископом, є його конфлікт з Грушівським монастирем. Після падіння візантійської імперії (1453 р.) канонічна залежність монастиря св. Михайла в Грушеві від константинопольського патріарха ставала все більш формальною [58]. Крім того, ще у 1438 р. між монастирем і жителями Довгого поля почався майновий конфлікт: Ченці монастиря звернулися до угорського палатина, графа де Федервара і зборів церкви де Лелес з проханням виділити їм землю. Та лише 7 грудня 1456 р. король Владислав I задовільнив прохання грушівських ченців. Суперечки навколо володінь Грушівського монастиря детально описує М. Лучкай [59].

Наступники ігумена Грушівського монастиря Пахомія, хоч і поширили свою архиерейську владу на весь Мараморошський, Угочський і частину Березького комітату, утримати первісного статусу монастиря та його володінь не зуміли. Так, уже 1450 р. ігумена Сімеона Калугера документи принизливо називають просто “монахом”, а його наступники не мали навіть і такого звання [60]. Об’єктивною причиною в ситуації, яка склалася навколо Грушівського монастиря, була відсутність затвердження грамоти від 1391 р. угорським королем. Конфлікт між Мукачевом і Грушевим розпочався з грамоти Матяша від 1458 р., згідно якої настоятель Мукачівського монастиря Лука отримав право на адміністративне управління над усіма церквами русинів і волохів. Мукачівські настоятелі мали право збирати церковні податки із жителів Мараморошу та проживати в Грушівському монастирі. Спадкоємцю Сімеона Калугера вдалося навіть два рази прогнати мукачівських “пресвітерів”, але такі дії в цілому нічого не змінили. Грамотою 1479 р. король Матяш звільнив священників Мараморощини від сплати десятини католицькій церкві, хоча після його смерті (1490 р.), вони знову зобов’язувались сплачувати її латинникам [61].

14 травня 1494 р. на прохання ігумена Грушівського монастиря Іларія король Владислав II видав грамоту, якою визнав привілейовану грамоту константинопольського патріарха від 1391 р. В ній зазначалося, що вона має юридичну силу, але Іларій та його наступники “повинні проявляти покірність і слухняність мукачівському єпископові і трансильванському (терговецькому) архієпископові”. Грамота була підписана в Кошицях в присутності явринського і егерського католицьких єпископів, і чітко вказувала, якій митрополичній юрисдикції підпорядковувались мукачівські єпископи – трансильванському архієпископу [62].

Звісно такий різкий поворот в історії Грушівського монастиря не міг задовільнити його настоятелів. Це видно із скарги наступника Іларія ігумена Гелазія королю Владиславу II 1498 р. [63]. 29 листопада того ж року король Владислав II вирішує: „якщо мукачівський єпископ Іоанн не з'явиться на суд, ігумен Гелазій і його монастир буде звільнений від усіх здривств мукачівського єпископа” [64]. Грамота підтверджувала привілей Грушівського монастиря, наданий йому 1391 р. константинопольським патріархом Антонієм, вказувала на неправомірність дій мукачівського єпископа щодо збирання ним податків з населення Мараморщини, визнавала безпідставним поширення юрисдикції єпископа Іоана на цю територію, а тим більше вимагати натуральні податки від русинських і волоських пресвітерів і селян [65]. І тим не менше, першого самостійного єпископа русини отримали 1491 р. в особі призначеного угорським королем Владиславом II Іоана, якому були підпорядковані і вірники настоятеля Грушівського монастиря.

Отже, рання історія Мукачівської єпархії через брак достовірних письмових джерел, залишається вкрай заплутаною і суперечливою. На нашу думку, достовірним є те, що 1391 р. Грушівський монастир в Мараморощі отримав широку канонічну самостійність, підпорядковувався безпосередньо владі константинопольського патріарха, і під його юрисдикцією були території аж до Латориці і Ужа. Після падіння Константинополя 1453 р. залежність грушівських настоятелів від патріархів ставала все більш формальною. Тим часом утворилася і Мукачівська єпархія, статус якої, як ми переконалися, принаймні до 1491 р., був як мінімум суперечливим. Архирейська влада мукачівських єпископів над русинськими вірниками остаточно укріпилася лише в наступному XVI ст., а боротьба між юрисдикціями Мукачева і Грушева тягнулася аж до першої третини XVIII ст., що значною мірою позначилося на всій церковній історії Закарпаття.

Примітки:

1. Прицак О. о. Атанасій Великий, ЧСВВ – археограф // Едиційна археографія в Україні у XIX-XX ст.: Плани, проекти, програми видань. – Вип. I. – К., 1993. – С. 73.
2. Ткачук О. Джерелознавчі студії вчених-угорців Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. // Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник. Вип. I. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 99-100.
3. Данилюк Д.Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.). – Ужгород: Патент, 1999. – С. 50-72, 117-156, 181-192, 195-200, 217-228; Фенич В. Духовне тяжіння. Внесок греко-католицьких священників

- у вивчення минулого краю (кінець XVIII – 70-ті роки XIX ст.) // Карпатський край. – Ужгород, 1996. – Р. 6. – № 8-12. – С. 51-57; Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород: УжНУ, 2001. – С. 103-129.
4. Mihályi J. Máramorosi diplomák a XIV és XV. századból. – Máramoros-Sziget, 1900. – 674 p.; Петровъ А.Л. Древнейшие грамоты по истории Карпаторусской церкви и иерархии 1391-1498 гг. – Прага, 1930. – 232 с. Його ж: “Старая впра” и уния въ XVII-XVIII вв.: Документы // Матеріали для історії Угорської Русі. – Т. I. – СПб., 1905. – 73 с.; Hodinka A. A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I kötet. 1458-1715. – Ungvár, 1911. – IVI + 668 p.
 5. Ткачук О. Назв. праця. – С. 105.
 6. Тасмне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації) / Складачі А. Гайдош, В. Місюра; передм. В. Місюри. – Ужгород, 1961. – 164 с.
 7. Див.: Данилюк Д. Назв. праця. – С. 243-247, 252-254.
 8. Hodinka Antal válogatott kézíratai / Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. – Nyíregyháza, 1992. – 200 p.
 9. Hodinka A. Documenta Koriatovisciana et fundatio monasteri Munkacsensis // Annalecta Ordinis Sancti Basilii Magni. Ser.2. Sect.2. – Romae, 1950. – Vol. 1. – № 2-3. – P. 339-359; 1953. – Vol. 2. – № 4. – P. 525-551; 1954. – Vol. 3. – № 1-2. – P. 165-189.
 10. Baran A. Documenta inadita de confirmatione Parthenii Petrovyč, eppiskopis Mukačoviensis // Annalecta O.S.B.M. – Vol. III. – Romae, 1960. – P. 440-448.
 11. Lacko M. Documenta spectantia regimen episkopi Mukačeviensis Michaelis Manuelis Olšavsky, 1743-1767 // Orientalia Christiana Periodica. – Vol. XXV. – Romae, 1959. P. 53-90.
 12. Прицак О. Назв. праця. – С. 80.
 13. Каталог видань Українського Католицького Університету ім. Св. Климента папи. – Рим, 1986. – 16 с.
 14. Прицак О. Назв. праця. – С. 82-83.
- * о. Кирило Королевський (справжнє прізвище Charon), француз за походженням, у грудні 1909 р. отримав дозвіл від галицького митрополита Андрея Шептицького та папської курії працювати над архівними матеріалами в Римі. Наявності 1911-1924 рр. зібрав понад 2 тис. документів, які хронологічно впорядкував без огляду на їх походження. На жаль, “руська історична місія до Риму”, як назвав наукову поїздку о. К. Королевського митрополит А Шептицький, не увінчалася створенням Українського інституту (Див.: Прицак О. Назв. праця. – С. 78-79).
15. De processibus canonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853 / Collegit Dr. Alexander Baran // Monumenta Ucrainae Historica. – Vol. XIII. – Romae, 1973. – XII+281 p.; 1977. – Vol. XIV. – XVI+143 p.
 16. Жаткович Ю. Історія історіографії Угорських русинів / Публ. О. Мазурка. Назв. праця. – С. 152.

17. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. I. Єрархічне оформлення. – Вид. друге. – Рим-Львів: Видавництво Отців Василя “Місіонер”. – 1997. – С. 19.
18. Жаткович Ю. Етнографический очерк Угро-русских / Публ. О. Мазурка. Назв. праця. – С. 167.
19. Halušcynskij T. Acta Innocentii P.P. (1198-1216) // Мѣсяцесловъ на годъ 1914. Ужгородъ, 1913. – С. 108; Patacsi G. Die Ungarischen Östchristen // Östkirchlich Studien. – Würzburg, 1962. – № 4. – S. 280.
20. Лучкай М. Історія карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису, пер. укр. мовою та покажчики Ю.М.Сака; Редкол.: Й.О.Баглай, М.М.Вегеш, Д.Д.Данилюк, М.В.Орос, І.М.Сенько. – Т. 2. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 83.
21. Там же. – С. 83.
22. Shematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkacsiensis pro anno Domini. – Ungvárini, 1908. – P. 19.
23. Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 102.
24. Там же. – С. 156.
25. Basilovits I. Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkacs, ets... – Cassoviae, 1799. – Vol. I. – Pars I. – P. 1-10; Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 139-145; Сак Ю. Грамоти в історичній праці Іоанікія Базіловича // Карпатський край. – Ужгород, 1996. – P. 6. – № 5-7. – С. 101. Його ж: Базілович Іоанікій. Про походження Федора Корятовича та його прихід на Закарпаття // Карпатський край. – Ужгород, 1996. – P. 6. – № 1-4. С. 28.
26. Попович М. Федор Корятович – русинський воєвода. – Пряшів: Русинська оброда, 1993. – С. 131-134; Сенько І. Де витоки легенд про Корятовича? // Іван Сенько. Земля з іменем. Красзнавчі студії. – Ужгород, 1998. – С. 21-41.
27. Феніч В. До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391-1733 рр.) // Румунсько-українські відносини: Історія і сучасність: Зб. мат. конф. – Сату Марє, 1999. – С. 186.
28. Szulincsák L. Mikor történet a Kárpátalji Ruthének leteleptülése hazánkban? – Ungvár, 1918. – P. 39; Pekar V. De erectione canonica Eparchiae Mukacoviensis (an. 1771). Ed. 2. – Romae, 1956. – P. 17.
29. Целевич Ю. Децо за поселення Угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом / Передрук із львівської “Правди” 1868 р. М.Мушинки. – Пряшів: Карпати, 1996. – С. 255.
30. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. – Т. I. – Ужгород, 1936. – С. 61.
31. Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 173, 178; Петрові А. Древніші грамоты... – С. 107-109, 151-155.
32. Державний архів Закарпатської області. Ф. 151, Оп. 25, Спр. 11, Арк. 3-6.
33. Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 174.
34. Див.: Феніч В. Духовне тяжіння... – С. 51.
35. Жаткович Ю. Етнографический очерк... – С. 167-168.
36. Lehoczky T. Beregvármegye monographia. – Köt. 2. – Ungvár, 1881. – P. 31.
37. Mihályi J. Op. cit. – P. 119-121, 127, 141, 205-206, 209, 247.
38. Ibidem. – P. 602.
39. Годинка А. Як наші духовники проживали? // Hodinka Antal válogatott kéziratai... – P. 53-54. Його ж: Утпознина, газдуство и прошлость Южно-карпатських русинувъ / Пер. з угор. І.Удворі. – Ниредьхаза, 2000. – С. 33-34.
40. Hodinka A. A munkácsi görög katolikus püspökség története. – Budapest: MTA, 1909. – P. 144-151.
41. Hodinka A. Okmánytára... – P. 1.
42. Baran A. Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis. Ed. 2. – Romae, 1960. – P. 13.
43. Петровъ А.Л. Древнейшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпато-русской территории. Къ основанію Грушевского монастыря в Марамороше. – Ужгородъ, 1927. – С. 4; Українські грамоти XV ст. – К., 1965. – С. 133-134.
44. Mihályi J. Op. cit. – P. VII.
45. о.Великий А. З літопису Християнської України. “Диплом Владислава”. – Рим, 1968. – С. 93.
46. Там же.
47. о.Пап С. Початки християнства на Закарпатті. На основі нових наукових дослідів. – Філадельфія, 1983. – С. 86.
48. Basilovits J. Op. cit. – Vol. I. – Pars. I. – P. 16-17; Сак Ю. Грамоти в історичній праці... С. 101-102.
49. Hodinka A. Okmánytára... – P. 1-2. Його ж: Története... – P. 77, 90, 188-192, 195; Петровъ А.Л. Древніші грамоты... – С. 137-141, 158-159; Bonkáló S. A rutének (ruszinok). – Budapest, 1940. – P. 143.
50. Пекар А. Нариси... – Т. I. – С. 15-16. Його ж: De erectione... – P. 13-22; Baran A. Metropolia... – P. 16-25; Papp G. Munkácsi püspökség eredete. – Miskolc, 1940. – P. 23-24; Bobak A. De jure patronatus supremi quoad Ecclesiam Ruthenan in Hungaria. – Romae, 1943. – P. 51-57; Botlik J. Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). – Budapest, 1997. – P. 11-14.
51. ДАЗО. Ф. 151, Оп. 25, Спр. 12, Арк. I; Hodinka A. Okmánytára... – P. 2-3.
52. Basilovits J. Op. cit. – Vol. I. – Pars. I. – P. 19-20; Сак Ю. Грамоти в історичній праці... С. 102.
53. Basilovits J. Op. cit. – Vol. I. – Pars. I. – P. 21; Сак Ю. Грамоти в історичній праці... – С. 102.
54. Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 134; Hodinka A. Okmánytára... – P. 1-2; Петровъ А.Л. Древніші грамоты... – С. 164-165; Baran A. Metropolia... – P. 26-27, 32-40.
55. Mihályi J. Op. cit. – P. 600-602.
56. Ibidem. – P. 624.
57. Целевич Ю. Назв. праця. – С. 256-257.
58. Феніч В. До питання про історію взаємовідносин... – С. 186.
59. Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 196-197.

60. Iorga N. Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor. Ed. 2. București, 1928. – Vol. I. – P. 226.
61. Timko I. Keleti kereszténység, keleti egyházak. – Budapest, 1971. – P. 433-434.
62. ДАЗО. Ф. 151, оп. 25, спр. 11, арк. 3-6; Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 197; Iorga N. Op. cit. – Vol. 2. – P. 226.
63. Гаджега В. Додатки кь исторіи русинов і руських церквей в Марамороші // Науковий Зборникъ товариства “Просвіта” въ Ужгороді. – Ужгородъ, 1923. – Р. 3. – С. 154; Пагиря В. Монастирі Закарпаття (1360-1939). – Мукачево, 1994. – С. 24.
64. Там же. – С. 25; Лучкай М. Назв. праця. – Т. 2. – С. 197.
65. ДАЗО. Ф. 151, Оп. 25, спр. 11, арк. 2-3.

Історик Андраш Комароші (1861-1931)

*До 140-річчя від дня народження і 70-річчя
від дня смерті*

Кобаль О.Ю.

За роки незалежності України у розвитку історичної науки на Закарпатті відбулися значні зміни. Особливо зріс інтерес до життя та діяльності відомих у минулому, але „забутих” у радянські часи історичних постатей, культурних і церковних діячів, вчених. Однак, не дивлячись на вагомий здобуток у цій сфері, залишається чимало людей, творчі набутки яких заслуговують того, щоб про них знати. Власне, про одну таку людину: історика, архіваріуса, літературознавця, члена Угорської Академії Наук Андраша Комароші поговоримо детальніше.

Постать Андраша Комароші залишається майже невідомою не тільки для широкого загалу, але й для вузького кола спеціалістів. Його не згадують ні опубліковані енциклопедичні довідники [1], ані спеціальні історіографічні роботи [2].

У „Нарисах з історії Закарпаття” про вченого згадується лише те, що він писав про виникнення Угочанського комітату [3]. Між тим, згаданий дослідник визнаний спеціаліст з історії Угорщини й Закарпаття XVI-XVII ст., автор численних монографій, статей, редактор журналів, один з небагатьох закарпатських вчених членів Угорської Академії Наук [4].

А. Комароші народився 18 листопада 1861 року у с. Петрове сучасного Виноградівського району Закарпатської області в родині місцевого угорського землевласника Петра Комароші [5]. Рід Комароші (від назви міста Рев-Комаром, нині Комарно, Словаччина) потрапив до Угочанщини через сімейні зв'язки з родиною Вербевці у XVIII ст. Дуже швидко, головним чином по жіночій лінії, вони стали власниками значних земельних угідь [6]. Родоначальником петрівської гілки родини був Андраш Комароші (прадід ученого), у одного з його синів — Дьєрдя — 13 липня 1827